

Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w okresie międzywojennym. Zagadnienia wybrane, red. ks. E. Walewander, Lublin 2000, ss. 509, ilustracje.

„Biblioteka Pedagogiczna” pod redakcją ks. prof. Edwarda Walewandra wzbogaciła się o kolejną, trzecią w serii „Studiów”, publikację. Tym razem jest to owoc pracy uczestników sesji naukowej, jaka odbyła się w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w dniach 24-25 maja 1999 r. W ramach tematu „Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w okresie międzywojennym” omówili oni wiele zagadnień pedagogicznych z okresu II Rzeczypospolitej. Ich prace w wydaniu książkowym podzielone zostały na dwa zbiory: obszerną część pierwszą („Studia”) oraz gromadzącą dodatki i uzupełnienia część II („Przyczynki”). Punktem zainteresowania wszystkich wystąpień była szeroko rozumiana pedagogika katolicka, ukazana w relacji do nurtu liberalnego.

Zadanie, jakie postawiono omawianej książce, nie sprowadzało się do przedstawienia tematu w kategoriach historycznych. W badaniach nad tymi dwoma biegunowo odległymi koncepcjami pedagogicznymi cofanie się w przeszłość powinno pomagać w poszukiwaniu rozwiązań potrzebnych we współczesności – zaznaczył we *Wprowadzeniu* ks. prof. E. Walewander – gdyż to brak pełnej znajomości dziejów myśli pedagogicznej w Polsce międzywojennej utrudnia zrozumienie przeżywanych dzisiaj przez społeczeństwo polskie problemów (s. 10).

Odniesienie do liberalizmu w badaniach nad katolicką pedagogiką nie może też sprowadzać się jedynie do walki i krytyki. Dostrzegać należy nie tylko to, co w oczywisty sposób dzieli obydwie nurty, lecz również to, co może być dla nich ich wspólną płaszczyzną. Podkreślił to szczególnie abp Józef Życiński, który przypomniał, że antagonizowanie katolickiej i liberalnej pedagogiki może fałszywie sugerować, iż tradycja katolicka przykłada niewielką wagę do wartości, jaką stanowi wolność. Tymczasem sugestia taka ignoruje dokumenty Stolicy Apostolskiej poświęcone problematyce wychowania – stwierdził Wielki Kanclerz KUL. Słowa Jana Pawła II o tym, że „metodą Kościoła jest poszanowanie wolności” (*Centesimus annus*, 46) czynią bezprzedmiotowymi wiele zarzutów kierowanych w stronę pedagogiki katolickiej. Równocześnie jednak słowa te zobowiązują. Pamiętając, że człowiek stanowi podstawową drogę Kościoła, katolicy powinni z lekcji przeszłości wyprowadzać wnioski, dzięki którym poszanowanie wolności czyniłoby proces formowania osoby ludzkiej bardziej skutecznym (s. 5-8).

Zbiór opracowań zamieszczonych w książce otwiera syntetyczna praca prof. Karola Poznańskiego *Dziedzictwo pedagogiczne XIX w.* Studium to zwraca uwagę na historyczne wydarzenia, które złożyły się na specyfikę późniejszej sytuacji w Polsce w okresie międzywojennym. Wiadomo, że XIX wiek nie był dla Polski okresem łatwym. Pomimo utraty niepodległości, zaborów, tragicznego losu większości zrywów powstańczych, katastrofalnej sytuacji oświaty i polskiego życia

społeczno-kulturalnego, Polacy mieli bezsprzeczne osiągnięcia i własny dorobek nie tylko w zakresie organizowania oświaty i wychowania, lecz także w zakresie piśmiennictwa pedagogicznego, co autor w przekonujący sposób ukazał i udowodnił. Mimo swojej skrótości opracowanie to może posłużyć jako podstawa do pogłębionych badań i szczegółowych analiz nad tym wszystkim, co wiek XIX wniósł w rozwój katolickiej i liberalnej myśli pedagogicznej na ziemiach polskich.

Drugim wprowadzającym w temat sympozjum wystąpieniem był odczyt prof. Ryszarda Kuchy *Narodowa myśl pedagogiczna w przededniu odzyskania niepodległości przez Polskę*. Mówca podkreślił, że w praktyce wychowawczej i w myśli pedagogicznej w odrodzonym państwie polskim zastosowano treści w znacznym stopniu przejęte z programów oświatowych i koncepcji teoretycznych pozytywizmu oraz Młodej Polski. Ideały wychowawcze polskiego pozytywizmu opierały się na zasadach realizmu, trzeźwości i utylitaryzmu, a kształtowanie się u nas pedagogiki pozytywizmu ściśle wiązało się z przeobrażeniami gospodarczymi.

Autor wyróżnia wśród kierunków refleksji pedagogicznej w Polsce przełomu XIX i XX stulecia trzy dominujące orientacje: narodową, społeczną i tradycyjną. Znaczącą rolę odegrała ta pierwsza i opracowanie prof. Kuchy koncentruje się głównie na ideologicznym profilu tego kierunku oraz na sylwetkach najważniejszych przedstawicieli pedagogiki narodowej przed rokiem 1918. Jednym z nich był Stanisław Prus-Szczepanowski (1846-1900), który przyszłą Polskę widział jako kraj demokratyczny, w którym szkoła pozostawałaby w harmonii z ustrojem politycznym, a samo wychowanie byłoby „równe, ludowe i obywatelskie całego ludu” (s. 63). Ideał szkoły Szczepanowskiego stanowiła placówka, która „uczy się uczyć, która wychowuje zdrową odporność, śmiałą działalność i zaufanie do sił własnych” (tamże).

Kolejne opracowanie (prof. S. Mauersberg: *Orientacje ideologiczne w ruchu nauczycielskim w Polsce 1918-1939*) dotyczyło trzech największych związków nauczycielskich w II Rzeczypospolitej. Należy do nich: Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowe Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (obydwa korzeniami sięgające projektów organizacyjnych z połowy XIX w.) oraz liberalno-demokratyczny Związek Nauczycielstwa Polskiego. Autor dokładnie omawia różnice ideologiczne między wymienionymi organizacjami, jak również ich stosunek do Kościoła katolickiego i stanowisko w kwestii reform szkolnych.

Prof. W. Bobrowska-Nowak przedstawiła studium *Dążenia pedagogów polskich z okresu II Rzeczypospolitej do powszechnej społecznej akceptacji pedagogiki zasad i pedagogiki wartości*. Prace takich autorów, jak Antoni Danysz (1853-1925), Witold Rubczyński (1864-1938), Lucjan Zakrzycki (1890-1925) czy prof. Zygmunt B. Kukulski (1890-1944) dają świadectwo wysiłków zmierzających do połączenia pracy nauczycieli, rodziców i instytucji edukacyjnych na gruncie pedagogiki respektującej chrześcijańskie i narodowe wartości.

J. Szablicka-Żak opracowała zagadnienia związane z problematyką szkolną zawartą w konkordacie polskim z 1925 r. Ukazując niuanse debaty parlamentarnej, autorka podała wiele interesujących szczegółów związanych z politycznymi sporami toczonymi wokół konkordatu.

Ks. bp M. Leszczyński omówił elementy wychowawcze działalności Akcji Katolickiej okresu dwudziestolecia międzywojennego. Głosząc uniwersalne zasady etyki społecznej (zasadę sprawiedliwości i miłości społecznej), Akcja Katolicka kształtowała wybitnie prospołeczne postawy i zachowania swoich członków.

Prof. G. Karolewicz scharakteryzowała środowiska kształtujące kadrę inteligencji katolickiej w okresie międzywojennym. Omówionych zostało dziewięć stowarzyszeń i organizacji, z których niewiele znalazło w okresie powojennym poważniejsze zainteresowanie ze strony historyków. Bogato udokumentowane źródłowo studium dotyczyło następujących ośrodków: Sodalitę Mariańską, krakowskie stowarzyszenie „Polonia”, Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Akademickiej „Odrodzenie”, Juventus Christiana, środowisko Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Związek Polskiej Inteligencji Katolickiej, Akcja Katolicka, Instytut Wyższej Kultury Religijnej oraz środowisko Verbum powstałe wokół ks. W. Kornilowicza. Każde z tych środowisk zasługuje na odrębne, wnikliwe badania i studia, brakuje bowiem nie tylko monografii z tego zakresu: pamięć ginie powoli także po wybitnych jednostkach zaangażowanych w kształcenie polskiej inteligencji katolickiej. Ze wszech miar słuszny był postulat zgłoszony przez autorkę, by podjąć się opracowania biografii tych osób.

Studium prof. E. J. Kryńskiej skoncentrowało się na działalności Polskiego Białego Krzyża, organizacji patriotycznej założonej w 1918 roku na obczyźnie (Nowy Jork) i w rok później przeniesionej do kraju. Propagowane przez PBK idee i realizowane zadania przyczyniły się do kształtowania ducha narodowego i patriotycznego Polaków, demokratyzacji poglądów i stosunków wewnętrznych w polskim wojsku oraz formowania świadomych postaw obywatelskich.

Do badań różnych systemów wychowawczych okresu dwudziestolecia cenny wkład wnosi opracowanie dr. A. Winiarza: *Funkcjonowanie harcerskiego systemu wychowawczego w okresie II Rzeczypospolitej. Ciągłość czy zmiana?* Ideałem wychowawczym ZHP było samowychowanie i służba Ojczyźnie, przy czym ważną rolę w doskonaleniu siebie pełniły również elementy religijne. Autor prezentuje złożone losy harcerstwa w Polsce okresu dwudziestolecia międzywojennego, kontrowersje ideowe i programowe wewnątrz harcerstwa oraz ich skutki. Teza, że harcerstwo tego okresu pełniło niezwykle ważną rolę na polu wychowania obywatelsko-państwowego, została w tej pracy w pełni udokumentowana.

W książce scharakteryzowano również wychowanie realizowane w placówkach przedszkolnych II Rzeczypospolitej. W opracowaniu dr H. Raczek zwraca uwagę na następujące aspekty tego zagadnienia: wychowanie religijne, moralne, społeczno-narodowe, estetyczne, fizyczne, umysłowe oraz kształtowanie właściwych postaw życiowych.

Cenna, w świetle założonego w książce problemu kluczowego, jest część poświęcona wychowaniu religijnemu, a ściślej: wychowaniu katolickiemu realizowanemu w szkołach II Rzeczypospolitej lat dwudziestych. Dr L. Grochowski w swoim studium tego zagadnienia uwypuklił kwestie, takie jak: nauczanie religii w szkołach, praktyki religijne realizowane w ramach procesu pedagogicznego w szkole, funkcjonowanie ówczesnych organizacji religijnych w szkołach oraz duszpasterstwo dzieci i młodzieży. Autor skoncentrował się szczególnie na

ukazaniu wprowadzanych w życie treści nauczania katolickiego, co wiąże się z przekazywaniem dzieciom i młodzieży pewnego zasobu wiedzy, doznań i przeżyć religijnych powodując określone skutki wychowawcze. Dokonane analizy prowadzą do wskazania na występującą już w tym czasie konfrontację katolickiej i liberalnej koncepcji wychowania. Ich zderzenie wywoływało polemiki, których efektem było m.in. bardziej świadome prowadzenie pracy wychowawczej. Konfrontacja ta mobilizowała też Kościół katolicki do sięgania po nowsze i lepsze formy oddziaływań wychowawczych. Opierając się na założeniach pedagogiki łączącej transcendencję z naturą realizowane było dzieło wychowania młodego pokolenia tak, by mogło ono skutecznie bronić się przed wpływami obcych chrześcijaństwu prądów epoki. O pozytywnych skutkach tych działań świadczą znaczące osiągnięcia wychowawcze Kościoła w latach trzydziestych.

Prof. H. Chałupczak i T. Browarek przedstawili charakterystykę szkolnictwa mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej okresu międzywojennego. Temat istotny, gdyż Polska tego okresu była państwem wielonarodowym, a mniejszości etniczne stanowiły od 30% do 35% mieszkańców. Autorzy po przedstawieniu podstaw prawnych szkolnictwa mniejszościowego omówili szkolnictwo poszczególnych nacji: ukraińskiej, białoruskiej, niemieckiej i żydowskiej.

Również następne opracowania mieszczą się w tym samym nurcie badań edukacyjnych. Omówiono w nich zagadnienia takie, jak: *Szkolnictwo prywatne w systemie edukacyjnym II Rzeczypospolitej* (dr S. Majewski); *Szkolnictwo zakonne w okresie międzywojennym na tle prądów epoki* (ks. dr W. Żurek); *Rola wychowawcza duchowieństwa w Polsce w latach międzywojennych na przykładzie diecezji śląskiej* (ks. prof. J. Kiedos).

Ks. E. Walewander w bardzo interesującym studium przedstawił historię życia, postawę, program pracy i nauczanie biskupa lubelskiego okresu międzywojennego, ks. Mariana Leona Fulmana (1866-1945). Idee przewodnie jego pasterskiego posługiwania były wynikiem pełnej interioryzacji światopoglądu katolickiego. Bp M. L. Fulman to jeden z tych pasterzy, którzy prezentują bogatą kulturę osobową i potrafią odczytywać znaki czasu, a mając zdolność właściwej oceny rzeczywistości, podejmują twórczy dialog z innymi koncepcjami życia, poprzez najważniejszą formę, jaką jest szacunek i chrześcijańska miłość realizowana w życiu prywatnym i społecznym.

Kolejne cztery artykuły mają charakter biograficzny i omawiają postaci o dużym znaczeniu dla rozwoju polskiej myśli pedagogicznej okresu dwudziestolecia międzywojennego. Byli to: Fryderyk Wilhelm Föster (1869-1966), ks. Henryk Szuman (1882-1939), Tadeusz Łopuszański (1874-1955) i Barbara Żulińska (1881-1962). Dalsze partie książki to niewielka w stosunku do wyżej omówionych „Studiów” część II („Przyczynki”), znakomite podsumowanie autorstwa prof. K. Bartnickiej z PAN oraz obszerna dokumentacja fotograficzna, ilustrująca prezentowaną tematykę.

Okres międzywojenny w Polsce stanowi niewątpliwie interesujące pole badań dla historii wychowania. W tym czasie, po 123 latach, Polska odrodziła się jako niezawisłe państwo, a teoria i praktyka pedagogiczna przeżywały okres gwałtownego rozwoju. Do organizatorów sympozjum i redaktora książki należy więc

skierować słowa wdzięczności za podjęte nad okresem międzywojennym studia. Zgodnie z przyjętym założeniem skoncentrowano się w nich na dwóch wielkich sposobach myślenia o edukacji. Obydwa wyrosły z doświadczeń oraz światowych koncepcji pedagogicznych i w dwudziestolecu międzywojennym znalazły aplikację w naszym kraju.

W bogatym materiale badawczym ukazano ideał chrześcijański, koncepcję jego realizowania, zasięg oddziaływania i stopień udzielanego mu poparcia przez rozmaite środowiska. Z prezentowanych w książce badań wynika – jak zauważa K. Bartnicka – że koncepcje i postulaty oświatowo-wychowawcze Kościoła katolickiego w Polsce znajdowały oparcie w sile tradycji, w religijnej koncepcji wychowania oraz w autorytecie dokumentów papieskich, nadających poglądom i aktywności środowisk katolickich ponadnarodowy wymiar. Wiadomo również, że polska liberalna myśl pedagogiczna tego okresu była zróżnicowana wewnętrznie, ale miała związek z międzynarodowym ruchem pedagogicznym i charakteryzowała się wrażliwością na problemy społeczne. Nurt pedagogiki liberalnej miał oparcie w bardzo rozwiniętym w czasach II Rzeczypospolitej zawodowym ruchu nauczycielskim, otwartym na rozwój nauk pedagogicznych i na społeczne ich znaczenie.

Za pewien brak tej publikacji można uznać fakt, że problemom katolickiej myśli edukacyjnej poświęcono zdecydowanie więcej uwagi niż myśli liberalnej. Wydaje się, że przyjęto założenie, iż myśl liberalna w Polsce jest gruntownie zbadana i znana, a nie jest to założenie całkowicie słuszne. W akademickim środowisku lubelskim powstała bardzo interesująca praca: W. Mich, *Między integryzmem a liberalizmem. Polscy konserwatyści wobec kapitalizmu* (Lublin 1996), w której omówiono wiele zagadnień o zbliżonej z recenzowaną książką problematyce. Polecenie ta może naprowadzić na wiele nie zbadanych jeszcze wątków i szczegółowych aspektów tego, co można określić jako „myśl liberalna”.

Mankamentem ściśle edytorskiej natury jest brak indeksów w omawianej książce. Bogactwo i wielowątkowość prezentowanych studiów może też, paradoksalnie, wywołać pewien niedosyt. Ta różnorodność nie przynosi bowiem syntezy całości podjętego do opracowania zagadnienia. Nie ulega jednak wątpliwości, że jest to publikacja cenna i aktualna, szczególnie w obecnej dobie pluralizmu i dominującego demokratycznego paradygmatu wychowawczego, w którym katolickie i liberalne koncepcje wychowania zyskują nowy kontekst, nową szansę rozwoju i nową okazję do wzajemnych porównań i ewaluacji proponowanych przez siebie rozwiązań.

Roman Jusiak OFM